

Első lépés

A női fogvatartottak helyzete napjainkban • Az előnyös megkülönböztetés elve

A női fogvatartottak minden büntetés-végrehajtási rendszerben speciális kategóriát képeznek. Noha a jogszabályi feltételek kevés kivétellel megegyeznek a férfiaknál érvényes normatívákkal, e tény önmagában is sajátos szakmai kihívás.

Az eltérő normatívák közül kiemelhetjük a *fegyverhasználatban* és az *egyéb kényszerítő eszközök* alkalmazásában mutatkozó eltéréseket, a helyi intézeti szabályokban a szélesebb higiéniai lehetőségeket, a tartható tárgyak női mivoltot figyelembe vevő körét. A *terhes nők* esetében a gondozást a büntetés-végrehajtás a civil sztenderdeknek megfelelően (egyes esetekben azt meghaladó mértékben) biztosítja, és méltányosan bírálja el azok büntetés-félbeszakítási kérelmét, akik börtönön kívül kívánnak szülni. A női fogvatartottak számára elérhetőek mindazok a szociális juttatások, amelyek állampolgári jogon a civil népességnek járnak. Külön kiemelendő, hogy a Büntetés-végrehajtás Központi Kórházában a fogvatartottak a szülés után fél, esetenként egy évig gyerekükkel maradhatnak. A jelenlegi igények, illetve szűkös gazdasági lehetőségeink miatt nem tervezzük a több országban már működő „anya-gyerek körletek” kialakítását, de figyelemmel kísérjük ezek tevékenységét, tapasztalatait, és elvileg nem zárkozunk el ilyen irányú fejlesztésektől. Lehetőség szerint a rehabilitatív programok tematikája, jellege is alkalmazkodik a női fogvatartotti népesség különleges igényeihez.*

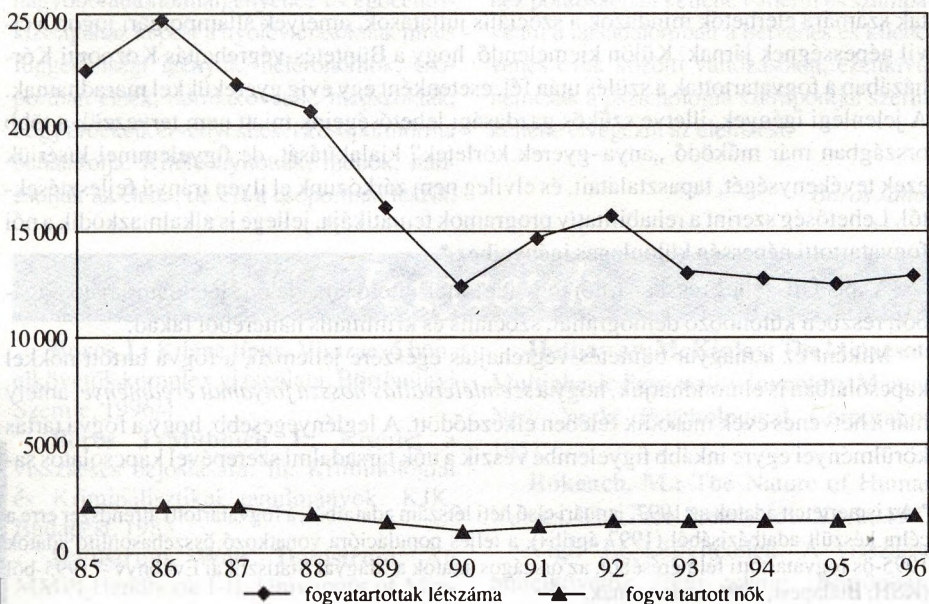
A speciális jelleg részben a női fogvatartottak eltérő társadalom-lélektani sajátosságából, részben különböző demográfiai, szociális és kriminális háttéréből fakad.

Miként ez a magyar büntetés-végrehajtás egészére jellemző, a fogva tartott nőekkel kapcsolatban is elmondhatjuk, hogy a *szenléletváltás hosszú folyamat eredménye*, amely már a hetvenes évek második felében elkezdődött. A leglényegesebb, hogy a fogva tartás körülményei egyre inkább figyelembe veszik a nők társadalmi szerepével kapcsolatos sa-

* Az ismertetett adatok az 1997. januári első heti létszám adataiból, a fogvatartotti alrendszer erre a célra készült adatbázisából (1997 április), a teljes populációra vonatkozó összehasonlító adatok 1995-ös fogvatartotti felméréséből, az országos adatok a Magyar Statisztikai Évkönyv – 1995-ből (KSH, Budapest, 1996) származnak.

játosságokat, ha úgy tetszik, női mivoltuk tiszteletben tartása lényegesebb, mint az a tény, hogy rabok. A hetvenes évek elején a nők felszerelésére az otromba bakancs, a jellegzetes, csak rabok által viselt fejkendő, a kincstári fehéremű volt jellemző, a kozmetikai cikkek a tiltott tárgyak listáján szerepeltek. Napjainkra az ezzel kapcsolatos korlátozások jelentősen lazultak, a normalizáció jegyében sokkal inkább lehetséges a nőies megjelenés megőrzése. Civilek és különösen férfiak számára talán ez nem tűnik fontosnak, de az érintettek számára ez igen lényeges, nagyban befolyásolja közérzetüket, és a szemléletváltást is szimbolizálja. A magyar büntetés-végrehajtás intézményi rendszerében egy intézet kizárólagos profilja a nők fogva tartása. Ez a *Kalocsai Fegyház és Börtön*. A Pálhalmi Országos Bv. Intézet egyik alegysége hagyományosan az alacsonyabb bv. fokozatú nők elhelyezésére szakosodott, a kedvezőbb területi elhelyezés érdekében a Heves Megyei Bv. Intézetben (Eger) is vannak elítélt nők. A lakóhelyhez közeli elhelyezés érdekében terveink között szerepel a női férőhelyek földrajzilag kedvezőbb telepítése. Igen jelentős számú női előzetes letartóztatott vár tárgyalásra a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézetben, számuk nagyobb, mint ahányan Egerben ülnek. Elmondható, hogy az előzetes letartóztatást végrehajtó megyei intézetek mindegyikében található kisebb női csoport. Elhelyezésüknél hasonlóak a gondok, mint a teljes börtönnépesség esetében. A Kalocsai Fegyház és Börtön jól példázza a magyar büntetés-végrehajtás alapvető problémáját: az intézetek épületeinek nagy része, így a kalocsai börtön is, a múlt század végén épült, és bár akkor korszerűnek számított, a mai követelményeknek már nem felel meg. Az átlagos 117%-os telítettségnél a Kalocsai Fegyház és Börtön (130%) és a Heves Megyei Bv. Intézet (121%)

Fogvatartottak és fogva tartott nők számának alakulása 1985–1996

zsúfoltabb, a Pálhalmi Országos Bv. Intézet (108%) kevésbé telített. Az előzetesházak fokozottabb zsúfoltsága a nőket is sújtja, ez különösen a Fővárosi Bv. Intézet esetében feltűnő (201%).

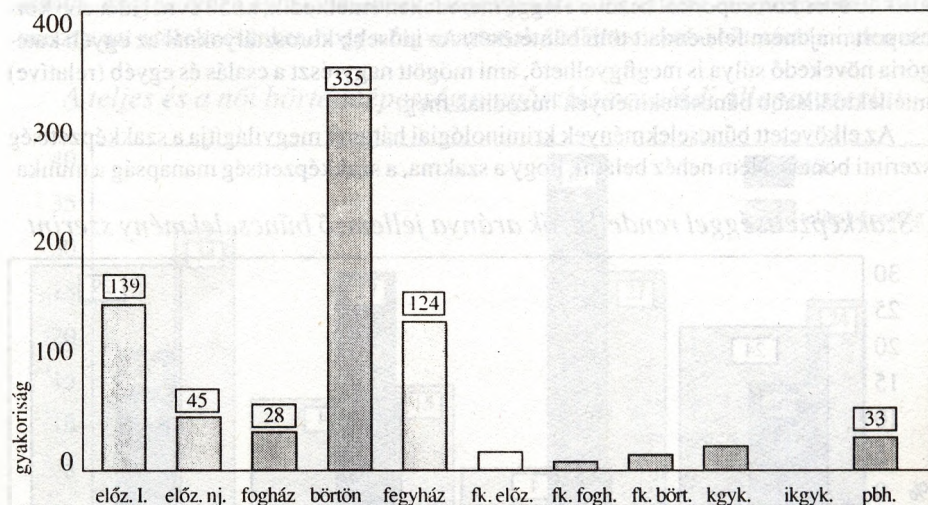
Hasonlóan a legtöbb büntetés-végrehajtási rendszer adataihoz, a nők teljes börtönpopulációhoz viszonyított aránya nálunk is 5-6% körül mozog, az elmúlt évtized abszolút számokban mutatkozó csökkenési trendje itt is megfigyelhető.

A fiatalok aránya ezen belül igen alacsony (2,8%) a teljes populáció 4,8%-ához képest. Az előzetes letartóztatottak aránya a nők között csekély mértékben magasabb, mint a teljes népességben (nők 29,9, teljes 27,0%).

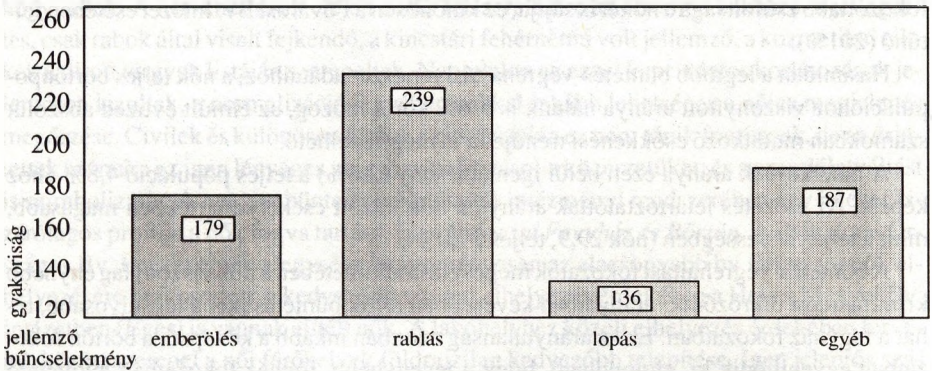
A büntetés-végrehajtási fokozatok megoszlása tekintetében a nők viszonylag enyhébb kriminalitása tükröződik: arányaiban kevesebben töltik büntetésüket a legsúlyosabb, tehát a fegyház fokozatban. Ez az aránytalanság azonban inkább a középső, a börtön fokozatban egyenlítődik ki, elmondható, hogy a legenyhébb, fogház fokozatban letöltendő szabadságvesztést a bíróságok a nők esetében is ritkábban szabnak ki. A büntetés letöltése utáni beilleszkedést hivatott szolgálni az enyhített végrehajtási szabályok alkalmazásának intézménye, amely lehetővé teszi a jogszabályban meghatározott feltételeknek megfelelő fogvatartotti csoport számára, hogy – lehetőség esetén – a börtönön kívül vállaljon munkát, illetve családját, otthonát rendszeresen látogassa. Ez az igen progresszív jogintézmény a nők 6,2%-a számára adja meg az említett lehetőségeket.

A jellemző (pontosabban az elkövetettek közül a legsúlyosabb) bűncselekmények között kiemelkedően magas a rablások aránya. Ezeket a bűncselekményeket a nők többnyire társtettesként követik el. Szintén figyelemre méltó az emberölés gyakorisága, ezek sértettje legtöbbször az elkövető házas- vagy élettársa. A súlyos cselekmény mögött sokszor

Nők megoszlása bv. fokozat/státus szerint

Nők megoszlása jellemző bűncselekmény szerint

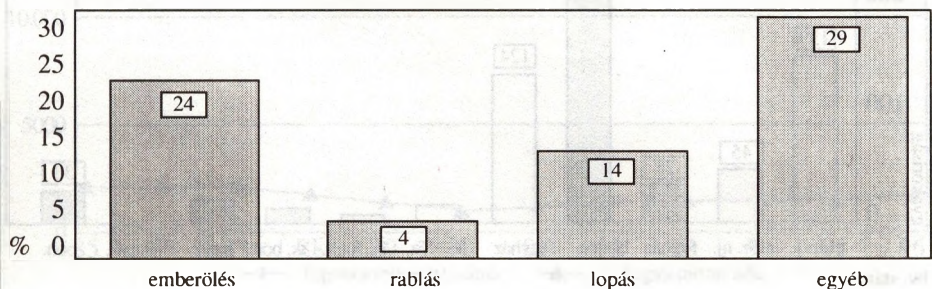

éveken keresztül húzódó családon belüli konfliktus, erőszak rejlik, melynek áldozata éppen az a nő, aki csak brutális cselekményével tud véget vetni a lehetetlen helyzetnek. A büntetés-végrehajtásnak természetesen nem feladata a cselekmény erkölcsi minősítése, szakmai hiba lenne azonban ezen esetekben figyelmen kívül hagyni azt, hogy a fogvatartott egyszerre áldozat és elkövető. Figyelemre méltó, hogy három bűncselekmény (az eddig említetteken kívül a lopás) az összes cselekmény háromnegyedét adja, viszonylag gyakori még a csalás (8%) és a testi sértés (4,2%). Az emberölés mintegy kétszer gyakoribb a nők körében, mint a teljes populációban, a rablások aránya is jó harmaddal több.

Igen tanulságos az elkövetett bűncselekmények életkori bontása. A rablás jellegzetesen a fiatalabbak bűncselekménye, aránya a 21 évesnél fiatalabb korcsoportban kiugróan magas, majd erőteljesen csökken. A lopás esetében azt figyelhetjük meg, hogy a középső korcsoportok követik el gyakrabban ezt a cselekményt. Az emberölést elkövetők aránya a 30-40 éves korcsoporttól kezdve eléggé meredeken emelkedik, az 50 évnél idősebb korcsoport majdnem fele emiatt tölti büntetését. Az idősebb korosztályoknál az egyéb kategória növekedő súlya is megfigyelhető, ami mögött nagyrészt a csalás és egyéb (relative) intellektuálisabb bűncselekmények húzódnak meg.

Az elkövetett bűncselekmények kriminológiai háttérét megvilágítja a szakképzettség szerinti bontás. Nem nehéz belátni, hogy a szakma, a szakképzettség manapság a munka-

Szakképzettséggel rendelkezők aránya jellemző bűncselekmény szerint

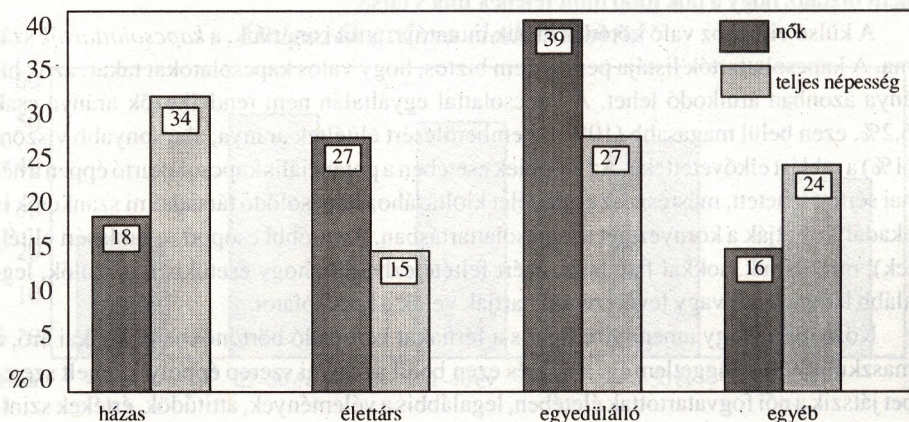
erő-piaci érvényesülés minimuma. A nők 17%-a bír ilyen képzettséggel. A rablást elkövetettek nagy csoportja csak elenyésző (4%) százalékban rendelkezik szakképesítéssel, a lopásért elítéltek 14%-a is csak ehhez képest tűnhet soknak. Ez az adat közvetett módon arra utal, hogy a megélhetési bűnözés leginkább e csoportokhoz köthető (noha azt persze nem bizonyítja, hogy az elkövetés egyedüli motivációja egzisztenciális lenne).

Már szakmai közhely, hogy a fogvatartotti állomány összetétele évről évre romlik. A szakképesítéssel rendelkezők életkori bontása is ezt bizonyítja. Az idősebb (várhatóan a bűnözésből előbb-utóbb kiiregedő) korosztályok jóval nagyobb arányban rendelkeznek szakmával. Elképzelhető persze, hogy ez az eloszlás a jövőben sem változik lényegesen, mivel a nagyrészt idősebb, képzetlenebb első büntetett életellenesek magasban tartják az idősebb korosztályok szakképzettségi mutatóit.

Az iskolai végzettségi adatok – még jobban, mint a férfi fogvatartottak esetében – azt mutatják, hogy súlyosan deprivált csoporttal van dolgunk. 1995-ös adat szerint a 15 évesnél idősebb magyar női népesség 73,9%-a végzett nyolc általános iskolát. A női fogvatartottak 66,4%-a rendelkezik alapfokú végzettséggel. A középiskolát végzettek esetében még nagyobb a különbség: a fogva tartott nők 12,1, a 18 évesnél idősebb magyar nők 28,9%-a rendelkezik középfokú végzettséggel.

Az iskolai végzettség életkori bontása további fontos összefüggésekre világít rá. Az idősebbek között egyre nő a nagyon alacsony képzettségű (a vélhetően teljes, illetve funkcionális analfabéta). A negyven év feletti csoport két jellemző típusa egyrészt a magasabb végzettségű életellenes vagy gazdasági bűncselekményt elkövetett első (és valószínűleg utolsó) büntetett, másrészt a bűnözéstől, visszaeséstől szabadulni nem tudó, reménytelenül alacsonyan képzett elítélt. Figyelemre méltó, hogy a 21 évnél fiatalabbak (mint láttuk, nagyrészt rablásért elítéltek) között a legmagasabb a nyolc általánost be nem fejezettek aránya, még az ötven évnél idősebbek csoportjánál is. Ez az adat messzemenően alátámasztja azt a törekvésünket, hogy a fogvatartottak általános iskolai oktatását minden ren-

A teljes és a női börtönnépesség megőszlása családi állapot szerint

**A nőkel való banaszkodás a parancsnoktól is nagyobb figyelmet igényel.
(Képünkön Mácsai Ferenc, a kalocsai női intézet vezetője beszélget egy elítélttel.)**

delkezésre álló eszközzel támogassuk, mert igen kicsi az esélye annak, hogy szabadulás után iskolába járnak. Ez a megállapítás természetesen érvényes a szakképzés területére is.

A családi állapotot tekintve a nők között népszerűbb az *élettársi kapcsolat*, mint a teljes populációnál. E kapcsolatok tartósságáról nem sokat tudhatunk. Ugyanakkor, különösen börtönviszonyok között, feltételezhetjük, hogy a házasságok jelentős része is csak névleges. A nők esetében a család vagy a partner szerepe talán még fontosabb, mint a férfiaknál, hiszen a fogvatartottak szociális háttere inkább olyan miliőt feltételez, amely erősen kötődik a hagyományos családi, női társadalmi szerepekhez. Ebből a szempontból nem biztató, hogy a nők több mint felének nincs társa.

A külső világhoz való kötődés másik mutatója, amit ismerünk, a *kapcsolattartók* száma. A kapcsolattartók listája persze nem biztos, hogy valós kapcsolatokat takar, azok hiánya azonban árulkodó lehet. A kapcsolattal egyáltalán nem rendelkezők aránya csak 6,2%, ezen belül magasabb (10%) az emberölésért elítéltek aránya, alacsonyabb viszont (1%) a rablást elkövetetteké. Az előbbieket tekintve a potenciális kapcsolattartó éppen a néhai sértett lehetett, másrészt az emberélet kioltásához kapcsolódó társadalmi szankciók is akadályozhatják a környezetet a kapcsolattartásban. Az utóbbi csoport (a rablásért elítéltek), mint láttuk, sokkal fiatalabb, ezért feltételezhetjük, hogy esetükben a szülők, legalább látogatással vagy levelezéssel, tartják velük a kapcsolatot.

Közismert, hogy amennyire fontos a férfiakat befogadó börtönökben a fizikai erő, a maskulinitás, a függetlenség, a női, és ezen belül az anyai szerep éppoly kiemelt szerepet játszik a női fogvatartottak életében, legalábbis a vélemények, attitűdök, értékek szint-

jén. Talán ezzel, az anyai szerep megfosztottságából adódó frusztrációval magyarázható az a mérhetetlen gyűlölet, amely a női börtönök szubkultúrájában a saját gyermek sérelmére elkövetett emberölés elkövetőit sújtja. A nők 58,6%-ának van gyereke, ami közel 10%-kal magasabb, mint a teljes populáció esetében. Másrészt a háromnál több gyerekkel bírók aránya is igen magas, mintegy a női börtönnépesség negyedét teszi ki. Ez az arány teljes populáció esetében csak 11,4%. Az anyai, családi szerep értéként való kezelése fontos és pozitív elem, ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy az anya nélkül maradt gyerekek újabb, börtönön kívülálló társadalmi problémákat termelnek újra, bővítetten.

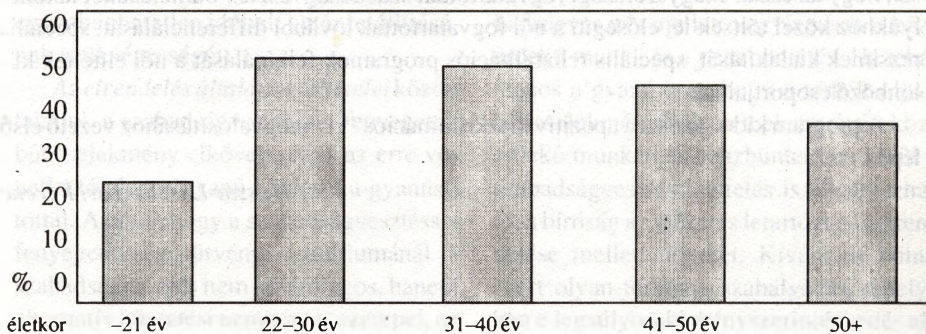
E problémák újabb dimenziót kaphatnak, ha a gyermekek számát az iskolai végzettséggel összevetve vizsgáljuk. Azt láthatjuk, hogy a gyermektelenek aránya az iskolai végzettséggel enyhén növekszik, amíg a nagycsaládosoké erősen csökken. Vagyis a képzetlen, és ezzel összefüggésben valószínűsíthetően más vonatkozásban is deprivált csoportnak kell vagy kellene gondoskodnia gyermekeiről. Tehát a magyar börtönök is tükrözik azt a sok más tekintetben is megfigyelhető összefüggést, hogy a rossz szociális helyzet (vagy éppen a nyomor) ösztönzi a szülési hajlandóságot.

A munkáltatás – az egyre nagyobb szerepet kapó szakképzés és oktatás mellett – továbbra is központi szerepet játszik a rehabilitatív törekvések rendszerében. A női fogvatartottak 47,5%-a dolgozik, ebbe azonban az előzetes letartóztatottak is beleértendők, akik csak kivételes esetben dolgoznak. Az ítélték között jobb a munkáltatási arány, a fogházasok 65,2, a börtönösök 53,0, a fegyházasok 83,2%-a dolgozik.

Nem meglepő, hogy az életkor előrehaladtával a munkáltathatóság csökken. A 21 évnél fiatalabbak alacsonyabb munkáltathatósága részben alacsonyabb képzettségüknek, részben annak tudható be, hogy körükben több az előzetes letartóztatott.

A munkáltatás nem csupán az idő hasznos (és szubjektíve gyorsabb) eltöltése miatt jó a fogvatartottaknak, hanem azért is, mert lehetőséget ad jutalmak szerzésére, ami fontos a feltételes kedvezmény eléréséhez. Mint láthatjuk, a munka és a jutalom elég szoros összefüggést mutat a legtöbb intézetben, ez alól a Heves megyei intézet kivétel. Állíthatjuk, hogy a munkalehetőség (legalábbis azok számára, akik dolgozni szeretnének) igen lényeges, vélhetően legalább olyan fontos, mint az elhelyezés körülményei vagy a lakóhely-

Dolgozók aránya életkor szerint

hez közelség. Az előzetes letartóztatásban töltött idő csökkenése (az érintett intézetekben tapasztalható zsúfoltság mellett) e szempontból is üdvös lenne.

A bűnselekményi megoszlás, az iskolai végzettség, a gyermekek száma vonatkozásában – mivel statisztikai adatok nem állnak rendelkezésünkre – nem említettünk egy igen fontos tényezőt, jelesül a *romák felülreprezentáltságát* a börtönökben, ezen belül a női intézetekben. Egybehangzó (bár módszertani értelemben nem megbízható) becslések szerint a női fogvatartottak között még a teljes börtönpopulációban tapasztalhatónál is lényegesen magasabb a roma fogvatartottak aránya. Bár a büntetés-végrehajtásnak nem lehet feladata, hogy olyan társadalmi és történelmi gyökerű problémákat, konfliktusokat orvosoljon, amelyek a társadalom és annak egyéb intézményei számára is súlyos gondokat jelentenek, törekednünk kell arra, hogy a végrehajtás gyakorlata egyrészt figyelembe vegye a roma kisebbség kulturális sajátosságait és ehhez fűződő jogait, másrészt kiszűrje a diszkrimináció lehetőségét.

Mindezek az adatok azt mutatják, hogy a női fogvatartottak nagy része kétszeresen is kisebbséghez tartozónak érezheti magát: egyrészt, mert nő, másrészt pedig cigány származású. Velük szemben ezért kétszeresen is indokolt a pozitív diszkrimináció alkalmazása.

Magyarországon a magyar büntetés-végrehajtási rendszer sajátos fejlődéséből adódóan a figyelem és a fejlesztési tervek fókuszában nem a női fogvatartotti populáció állt. Sőt a női elítéltek esetében, a relatíve alacsony létszám és az alacsony veszélyességi fok azt eredményezte, hogy ez az elítélts csoport kissé háttérbe szorult, a fejlesztések fő irányába legtöbbször más, „problémásabb” kategóriák kerültek. Nagyjából hasonló volt a helyzet a hetvenes, nyolcvanas években nemcsak Közép- és Kelet-Európában, hanem a nyugat-európai országok többségében is.

Magyarországon a 90-es években megváltozott a helyzet. Egyrészt 1993 óta gyökeresen más lett a büntetés-végrehajtás jogi szabályozása nemcsak a fogvatartottak, hanem a személyi állomány vonatkozásában is. Ezenkívül 1996-ban elkészült a magyar büntetés-végrehajtás hosszú távú fejlesztési terve, amelyet a magyar kormány tavaly elfogadott, és amelynek megvalósítási programját a közelmúltban hagyta jóvá az Igazságügyi Minisztérium miniszteri értekezlete. Ez a hosszú távú fejlesztési terv célul tűzi ki – többek között – a női fogvatartottak helyzetének javítását, egy komplex fejlesztési program kidolgozását.

Ennek lényege röviden: új női börtön építése Észak-Magyarországon. Ez lehetővé teszi, hogy az észak-magyarországi fogvatartottak szabadságvesztés-büntetésüket lakóhelyükhöz közel töltsék le, elősegíti a női fogvatartottak további differenciálását, speciális rezsimek kialakítását, speciális rehabilitációs programok felkínálását a női elítéltek különböző csoportjainak.

A program kidolgozása a „pozitív diszkriminációs” elv megvalósításához vezető első lépés.

Huszár László–Tari Ferenc